

նշանակում է ճիշդ «ի Ջաղայ» կամ «Ջաղայեցի...»: Ինձ թուում է, թէ Վարդան պատմիչ նրա այս վրացական ձևով անունը պէտք է որ քաղած լինի որ եւ է վրացական յիշատակարանից, հաւանաբար «Վրաստանի Պատմութիւնից»: ... Արդեօք պարզապէս մոռացմամբ կամ անուշադրութեամբ արդիւնք է, որ Ջաղելի անունը չկայ Վրացական պատմութեան մեզ հասած գրչագրիւններէ մէջ»:

Ա. Սարուխանի այս վարկածը որչափ ուշադրաւ ալ համարինք, բայց եւ այնպէս կը մնայ վարկած, որովհետեւ կը պակտի այլուստ առ այս վկայութիւն: Վարդան եթէ ունեցած ըլլար աչքի առաջ վրական աղբիւր, իր վրացագրութեամբ պիտի իմանար, թէ Ջաղելի կը թարգմանուի հայերէն Ջաղեցի: Այս անունը կը պակտի սակայն Վրաց Պատմութեան մէջ, թէ վրացերէն բնագրին եւ թէ անոր հին հայերէն թարգմանութեան մէջ, որմէ օգտուած է Վարդան այլուր: «Ի ձեռն Ջաղելի ումենն» պարզ հայերէնով պիտի թարգմանուէր «ի ձեռն ուրումն, որում անունն Ջաղել»։ Եւ եթէ Ջաղելի (Ջաղեցի) ձևով առնենք՝ պիտի ըսէինք. «ի ձեռն Ջաղեցուց ուրումն, որ անուանեալ կոչէր Ա. Ա.»։ Կը համարինք թէ լաւագոյն է Վարդանի «Ջաղելի» վրիպակ ընթերցուած նկատել եւ կարգալ «ի ձեռն Ջաղայի ուրումն», համաձայն Կորիւնի եւ Մ. Խորենացու ընծայած ընթերցումներու:

Գ. Կորիւն, որ այս մանրամասնութիւնները հաղորդած է մեզի, կ'աւելցնէ, թէ Մաշտոց «իբրեւ ընդ ամենայն տեղիս Վրաց կարգէր զգործ աստուածապաշտութեանն՝ այնուհետեւ հրաժարեալ ի նոցանէ՝ դառնայր յերկիրն Հայոց»:

Ժամանակ մը վերջը միւսանգամ կ'այցելէ Մաշտոց Վրաստան: Կը գրէ Կորիւն. «Դարձեալ ելանէր չրջէր զտեղեօք կարգելովք եւ զբաւառօքն աշակերտելովք աշխարհին զուարթացուցանել, նորոգել, հաստատել առ որով ժամանակաւ Արձիւզ անուն թագաւորեալ Վրաց. որոյ (°) առաւելապէս պայծառացուցեալ ծաղկեցուցանէր զվարդապետութիւնն: Եւ նորա չրջեալ զամենայն աշակերտելովք՝ պատուիրեալ կալ ի ճշմարտութեանն» (Կոր. 26, 32):

Այսպէս Մաշտոց ոչ միայն հիմը դրաւ վրական գրականութեան, այլ եւ հսկեց, որ բարեօք ընթացք առնու գրական նոր շարժումը:

Աննպատակ կը համարիմ հոս միջամուկ ըլլալ վիճարանութեանց մէջ եւ պատասխանել վրացի եւ եւրոպացի կարգ մը գիտուններուն ի մասին իրենց յայտնած պէսպէս կարծեաց վրական նշանագիրներու ծագման շուրջը: Զիս կը զարմացնէ միայն այն պարագան, որ անոնք այս խնդիրը լուծելու համար կը դիմեն Մխեղրուլի կոչուած նշանագիրներու, զորոնք այնքան միամտութեամբ Խուցուրի կոչուած նշանագիրներու գաղափար օրինակը կը համարին, սեմականպահալուական ծագումը, անտեսելով բոլորովին, որ Մխեղրուլին առաջին անգամ ժ. Բ. դարէն սկսեալ երեւան կու գայ վրական գրականութեան մէջ: Եւ եթէ Մխեղրուլին ցոյց կու տայ նմանութիւն Խուցուրի նշանագիրներու հետ, այս նմանութիւնը չի կրնար կուտան ծառայել ընդունելու համար թէ հնագոյն Խուցուրին նորագոյն Մխեղրուլին ծնած ըլլայ: Ժամանակագրութիւնը պէտք էր հակառակ եղրակացութեան հասցնել: Իմ համոզումս է, որ Մխեղրուլին ոչ միայն Խուցուրին եւ անոր անցման երկաթագիր-բոլորգիրն կ'ենթադրէ, այլ եւ հայկական բոլորգիրն փոխառութիւններ կը մատնանշէ, յատկապէս հոն, ուր կը խոտորի Խուցուրիէն:

Օրինակով խօսելու համար կը ներկայացնեմ այստեղ համեմատութիւն մը Մխեղրուլի եւ հայ բոլորգրի, այժմեան տպագրութեան մէջ զործածուած տառերը նկատի առնելով.

ճ	ա	թ	լ	ճ	ա	թ	լ
ձ	բ	ճ	ն	ճ	բ	ճ	ն
ղ	գ	ճ	ն	ճ	գ	ճ	ն
ճ	դ	ճ	ն	ճ	դ	ճ	ն
Մ	է	ճ	ն	ճ	է	ճ	ն
Յ	զ	ճ	ն	ճ	զ	ճ	ն

Այս 25 նշանագիրները իրենց նկարագրական գծերու մէջ առաւել կամ նուազ չափով կը խոտորին Խուցուրիէն եւ կը մերձենան հայ բոլորգրին: Այս նմանութիւնը անշուշտ պատահական չէ: Երկու նշանագիրները ժամանակագրորէն իրարու ժամանակակից են: Հայ բոլորգրեր կ'ենթադրէ հայկական երկաթագիրը: Ուստի ստիպուած ենք ընդունելու թէ վրականը, որ կը հեռանայ Խուցուրիէն եւ կը մերձանայ հայկականին, իր ծագումը հայկականէն ունի: Փոխառութիւնը ձեւափոխութեամբ կատարուած

է. հայկականք մերթ աջէն ձախ. մերձ յորսայս դիրքեր առած են վրականին մէջ. առնոց վրայ աւելցած են դժերու դարձուածքներ, համաձայն վրական զարդասիրելի ձալակին: Այս կը տեսնուի մասնաւորապէս Լ. ց. ո գրերու մէջ: Հետաքրքրական է ալ կազմութիւնը, ուր հայկական ու ստացած է ա զիրքը:

Զարմանալի պիտի չերեւայ այս նոր փոխառութիւնը, եթէ նկատի առնենք, որ ժ. Բ. դարերուն զինուորական իշխանութիւնը Հայոց ձեռքն էր, եւ քարտուղարութիւնը առաւելապէս հայ զրիչներու պաշտօնն էր:

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

ՄԵՇՈՅԻ ԸՆԴԿԵՐՏՆԵՐԸ

1. ԵԴԵՍԻՈՅ ԴՊՐՈՅԸ

Նշանագիրներու գիւտը բաւական պիտի չըլլար ստեղծելու հայկական գրականութիւնը, եթէ չենթադրենք երկրին մէջ առայն պատրաստական հող: Նորագիւտ նշանագիրներով աղագային գրականութեան հիմը դնելու եւ դայն առաջին թափով կերպաձեւեղնելու եւ դայն առաջին թիւ մը գրագէտու համար անհրաժեշտ էր թիւ մը գրագէտ անձանց, որոնք դաստիարակուած ըլլային յոյն կամ ասորի գրութեամբ գրչուով: արտայայտելու իրենց մտքերը Մաշտոց եւ Գործին պարագլուխները՝ Մաշտոց եւ Սահակ տեղեակ էին յոյն եւ ասորի գրականութեան: Հաւանօրէն նաեւ Մաշտոցի երկցագոյն աշակերտները, որոնք նախ քան զրի գիւտը հաւաքուած էին անոր շուրջը եւ կուրծել ժողովրդեան մէջ, նոյնպէս ուսեալ անձնաւորութիւններ էին:

Կ'ըսուի, թէ Ներսէս Մեծ «կարգէր եւ ի տեղիս տեղիս գրչոցս յաւարէն եւ ասորիքն ի յամենայն գաւառս Հայոց» (Փաւստ. Դ. 4, էջ 65, Պատկ.): Որչափ ալ հաւանական համարինք, թէ կային երկրին մէջ յուրեմէն եւ ասորիքն լեզուներու համար բա-

1 Ինձ կը թուի թէ ընդգծեալ բառերը յետոսմուտ են Փաւստոսի մէջ, ուշ ժամանակի գրէ մը մուծուած, իբրեւ glosse, ուշադիր ընել ապու համար, թէ յիշեալ գրչոցները յունարէն եւ ասորիքն լեզուներու համար էին, քանի որ Ներսիսի օրով հայ նշանագիրներ չկային:

ցուած գրչոցներ, Դ. դարու երկրորդ կէսին, բայց արդիւնքը մեծ բան մը եղած ըլլալու չէր, ինչպէս նոյն պատմագիրը ուրիշ առթիւ ակնարկած է. «բայց միայն սակաւ ինչ զհանգամանս դիտէին հելլէն կամ ասորի գրչութեանց, որք էին հասու ինչ այնմ փոքր ի շատէ» (Գ. 13, էջ 29):

Թէպէտ կային երկրին մէջ յոյն եւ ասորի գրչութեանց համար տարրական գրչոցներ, բայց եւ այնպէս չենք կրնար ժխտել թէ առաւել զարգանալու համար յիշեալ լեզուներու մէջ, խումբ մը աշակերտաց չէր գեղեցու մէջ, խումբ մը աշակերտաց չէր գեղեցու մէջ: Այս տեսակէտէ ուղիղ խորհրդածութիւն է Մ. Կ. Կեղծ-Ղաղար կը գրէր (Ը. դասին, զոր Կեղծ-Ղաղար կը գրէր (Ը. դասին). «Բանդի հոգացեալ յարաժամ տրտմէր երանելի այրն Մաշտոց՝ տեսանելով զմեծ ջանն եւ զառաւելապէս ծախս մանկանցն Հաւաստան աշխարհիս. որք բազում թոշակօք եւ հեռագնաց ճանապարհօք եւ բազմաժամանակեայ դեպքմամբ մաշէին գաւուրս իւրեանց ի գրչոցս ասորի գիւտութեան. քանզի պաշտօն եկեղեցուց եւ կարդացմունք գրոց ասորի ուսմամբ վարէին ի վանորայս եւ յեկեղեցիս Հայաստան ժողովրդոցս. յորմէ ոչինչ էին կարող լսել եւ օգտել ժողովուրդքն այսպիսի մեծ աշխարհի. եւ լինէր պաշտօնէինցն աշխատութիւն եւ ժողովրդոցն անշահութիւն յանլուութիւն լեզուին ասորուց» (13) եւ քիչ յետոյ. «ասորի մեծաջան եւ անօրուտ ուսմամբքն աշխատեալք յոխորտ. յորոց բազմութիւնք ժողովրդոց ունայնք եւ թարգմանութիւնք ժողովրդոց ունայնք եւ թարգմանութիւնք հանելով յոգւոց եւ հառաչելով՝ ուսուցիչքն զանոտի ջանն իւրեանց, յորում ոչ զղջանային զանոտի ջանն իւրեանց, յորում ոչ զրք յուսումնասէր ժողովրդոցն տեսանէին օգտեալ ի վարդապետութեանէ հոգեւոր խրատուցն» (16):

Այսպէս նաեւ Մաշտոց, երբ ի խնդիր հայկական նշանագիրներու Միջագետք կ'իջնար, «հրամանաւ արքային Վրամշապհոյ», այսինքն արքունի թոշակով, հետը կը տանէր «զաս մի մանկուոց», զորոնք ապա «ընդ

2 Հաւանօրէն աչքի առաջ ունեցած է Կեղծ-Ղաղար Փաւստոսի տեղիքս (Գ. 13, էջ 29). «Իսկ որք արտաքայն քան զգիտութիւն արուեստին (յոյն եւ ասորի գրչութեանց) էին այլ խառնադաս՝ բազմութիւն մարդկան ժողովրդոց նախարարացն եւ կամ շինականութեանն, եթէ զցայտ կ'ըսենք նախալ վարդապետացն եւ ըստ նմանութեան ամպոցն իբրեւ գյուրգահեղ ինչ անձրեաց աստուկութիւն զվարդապետութիւնն ի վերայ հոսէին, ոչ ոք ի նոցանէն եւ ոչ մի ոչ եւ ոչ մի բան եւ ոչ կէս բանի եւ ոչ զոյցն յիշատակ ինչ եւ ոչ նշմարանս ինչ ոչ որ լսէին եւ ոչ կարէին ինչ ունել ի մտի»: